

SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KRAKÓW 2010

**SPRAWOZDANIA
ARCHEOLOGICZNE**

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

KRAKÓW 2010

Redaktor
Editor
SŁAWOMIR KADROW slawekkadrow@gmail.com

Sekretarz redakcji
Editorial Secretary
AGNIESZKA CZEKAJ-ZASTAWNY aga@archo.pan.krakow.pl
BARTŁOMIEJ SZYMON SZMONIEWSKI barthequeszmoniewski-iaepan@yahoo.fr

Komitet Redakcyjny
Editorial Committee
SYLWESTER CZOPEK, SŁAWOMIR KADROW, JANUSZ KRUK (PRZEWODNICZĄCY-CHAIRMAN),
JAN MACHNIK, SARUNAS MILISAUSKAS, JOHANNES MÜLLER, JAROSLAW PEŠKA, ALEKSANDER SYTNIK,
PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK

All articles published in this volume of Sprawozdania Archeologiczne obtained approval of the following specialists:

JANUSZ CZEBRESZUK (Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University in Poznań)
SYLWESTER CZOPEK (Institute of Archaeology, Rzeszów University)
GRZEGORZ DOMAŃSKI (Institute of Archaeology and Ethnology, Wrocław Branch, Polish Academy of Sciences)
HENRYK GŁĄB (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
ELŻBIETA HADUCH (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
JANUSZ KRUK (Institute of Archaeology and Ethnology, Kraków Branch, Polish Academy of Sciences)
JERZY LIBERA (Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin)
MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC (Institute of Archaeology and Ethnology, Kraków Branch, Polish Academy of Sciences)
ANDRZEJ ROZWAŁKA (Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin)
JÓZEF STYRNA (Institute of Zoology, Jagiellonian University in Kraków)
MARZENA SZMYT (Archaeological Museum in Poznań)
JOANNA TRĄBSKA (Institute of Archaeology, Rzeszów University)

Redakcja techniczna i skład
Technical Editor and Layout
JOANNA KULCZYŃSKA

Okładkę ilustruje fotografia autorstwa Tomasza Żura

Adres Redakcji
Editor's Address
INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK, ODDZIAŁ W KRAKOWIE
31-016 KRAKÓW, UL. SŁAWKOWSKA 17

Skład komputerowy wykonano
w Instytucie Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie

Druk: Wydawnictwo-Drukarnia Ekodruk s.c.
ul. Powstańców Wielkopolskich 3
30-553 Kraków

Nakład: 400 egz.

CONTENTS

ARTICLES	9
Aniela Gołas, Mitochondrial DNA in population studies and archaeogenetics	9
Mitochondrialny DNA w badaniach populacyjnych i archeogenetyce	24
Sarunas Milisauskas, Tina Thurston and Raymond Whitlow, American Contributions to European Archaeology	35
Valentina Voinea, Funeral rites in the Hamangia culture: animal sacrifices	65
Praktyki pogrzebowe w kulturze Hamngia. Ofiary zwierzęce	81
Sylwester Czopek, Die Größen der die urgeschichtlichen Gräberfelder nutzenden Bevölkerungsgruppen (am Beispiel der Tarnobrzeg- Lausitzer Kultur).....	93
Wielkości grup użytkujących cmentarzyska prehistoryczne (na przykładzie tarnobrzesckiej kultury łużyckiej)	127
FIELD SURVEY AND MATERIALS	145
Magdalena Moskal-del Hoyo, Wood charcoal analysis from Neolithic site 1 in Albigowa. Results from the excavations conducted in 2002	145
Analiza węgla drzewnych ze stanowiska neolitycznego Albigowa 1. Wyniki badań przeprowadzonych w 2002 roku	154
Kufel Bernadeta, Mikołajczyk Anna, Fabisiak Wojciech, Raw material, production and use of lithic tools in the Neolithic of Lower Silesia in the light of records from site 29 at Księginice Wielkie, distr. Strzelin	161
Surowiec, produkcja i użytkowanie narzędzi krzemienych w neolicie na Dolnym Śląsku na przykładzie zespołu z osady w Księginicach Wielkich, stan. 29 pow. Strzeliński	215

Piotr Sysiak, Kamila Waszczuk, Marcin Wąs,

Settlement of Globular Amphora Culture at Domasław site 35, dolnośląskie voivodship	237
Osada kultury amfor kulistych na stanowisku 35 w Domasławiu, woj. dolnośląskie	310

Maria Lityńska-Zajac,

Botanical analysis of the multicultural site in Smroków, Słomniki commune	335
Badania botaniczne na wielokulturowym stanowisku w Smrokowie, gm. Słomniki	347

Marcin Rudnicki, Piotr Włodarczak,

Graves of the Bell Beaker Culture at Pełczyska, Site 6, Pińczów district	353
Groby kultury pucharów dzwonowatych ze stanowiska 6 w Pełczyskach, pow. pińczowski	365

Anita Szczepanek,

Anthropological analysis of skeletons of the Bell Beaker Culture individuals from Pełczyska, Site 6	373
Analiza antropologiczna szkieletów ludności kultury pucharów dzwonowatych z Pełczysk, stanowisko 6	377

Justyna Baron, Łukasz Skolański, Tomasz Żur,

Late Bronze and early Iron Age cemetery from Wrocław Żerniki	381
Cmentarzysko ciałopalne z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza we Wrocławiu Żernikach	400

Shuichi Hasegawa,

Tel Rekhes Excavations 2006-2009, Israel	413
Badania archeologiczne na stanowisku Tel Rekhes w Izraelu. Sezony w latach 2006-2009	429

Małgorzata Byrska-Fudali, Marcin M. Przybyła,

Bog deposit of burnt human remains from site 2 in Modlniczka, dist. Cracow	439
Depozyt bagieny przepalonych szczątków ludzkich ze stanowiska 2 w Modlnicze, pow. krakowski	472

Anita Szczepanek,

Anthropological analysis of burnt bones from object 2537 in Modlniczka, site 2, dist. Cracow	491
Analiza antropologiczna kości przepalonych z obiektu 2537 w Modlnicze, st. 2, pow. krakowski	499

Anna Drązkowska,

Preservation problems connected with mortuary wax-fat (adipocere) substance removing from textiles excavated in mass graves of Polish officers in Charkov	505
Prace konserwatorskie związane z usuwaniem masy woskowo-tłuszczowej z tekstyliów wydobytych ze zbiorowych mogił polskich oficerów w Charkowie	515

REVIEWS 523

Marcin S. Przybyła,

- (Rez.) Tudor Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien – Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Rumâniei* (= *Bronzefunde aus Rumänien 3*; *Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 16*). Bistrița–Cluj–Napoca 2008, Complexul Muzeal Bistrița–Năsăud 523
- (rec.) Tudor Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien – Vasele de metal prescitate de pe actualul teritoriu al Rumâniei* (= *Bronzefunde aus Rumänien 3*; *Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 16*). Bistrița–Cluj–Napoca 2008, Complexul Muzeal Bistrița–Năsăud..... 535

Justyna Baron,

- (review) Sylwester Czopek, Wojciech Poradyto, *Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis 10*). Rzeszów 2008 545
- (rec.) Sylwester Czopek, Wojciech Poradyto, *Warzyce, pow. Jasło, stan. 17 – osada z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoviensis 10*). Rzeszów 2008 548

Katarzyna Szperkowska, Tomasz Tokarczyk,

- (Rez.) Krzysztof Walenta, *Leśno i mikroregion w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza* [Leśno und die Mikroregion in der Spätbronze- und Früheisenzeit]. Chojnice 2008
- (Rez.) Krzysztof Walenta, *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim* [Leśno und die Mikroregion in der römischen Kaiserzeit]. Chojnice 2009 553
- (rec.) Krzysztof Walenta, *Leśno i mikroregion w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*, Chojnice 2008
- (rec.) Krzysztof Walenta, *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice 2008 558

Mateusz Bogucki,

- (Rez.) Marcin Wołoszyn (Hrsg.), *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century* (= *Moravia Magna, Seria Polona 3*), Verlag Polska Akademia Umiejętności [Polnische Akademie für Kunst und Wissenschaft] und Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego [Institut für Archäologie der Universität Rzeszów], Kraków 2009 565
- (rec.) Marcin Wołoszyn (red.), *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century* (= *Moravia Magna, Seria Polona 3*). Polska Akademia Umiejętności i Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Kraków 2009 573

Halina Taras, Wojciech Taras,

- (review) Kamil Zeidler, Maciej Trzciński, *Wykład prawa dla archeologów* [Lecture in Law for Archaeologists]. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009 581
- (rec.) Kamil Zeidler, Maciej Trzciński, *Wykład prawa dla archeologów*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009 587

CHRONICLE

Przemysław Makarowicz

David Liversage — explored Jutland settlements and secrets of prehistoric metals 593

David Liversage – badacz jutlandzkich osad i tajemnic prehistorycznych metali 597

“Sprawozdania Archeologiczne” is regularly listed in the International Current Awareness Service: Anthropology. Selected material is indexed in the International Bibliography of social and Cultural Anthropology.

Indexed in:

IBZ – International Bibliography of Periodical Literature

IBZ – CD-ROM

CHRONICLE

Przemysław Makarowicz

DAVID LIVERSAGE — EXPLORER OF JUTLAND SETTLEMENTS AND SECRETS OF PREHISTORIC METALS

On 13 May 2009, after a long struggle against debilitating disease, Dr David Liversage, an archaeologist and long-time staff member of the National Museum in Copenhagen died.

He was born in Leeds on 3 September 1930 to a mixed Irish-American family. Having graduated from Belfast Academy and the Trinity College in Dublin, he received his M.A. in history in 1952 and a Ph.D. six years later on the basis of a dissertation on the Mesolithic in Ireland. In 1959–60, on a British Council scholarship, he travelled to the University of Copenhagen where he worked on the transition period between the Mesolithic and Neolithic. It was in Copenhagen that he married and took up the post of curator at the National Museum, which he held until retirement.

His first paper, *An Island Site at Lough Gur*, was published in Ireland in 1958 in the *Journal of Royal Society of Antiquaries of Ireland*. To the prehistory of the country where he grew up, he devoted several later papers. The first professional publication in Danish, *Gordon Childe og hans syn prähistorien (Resonans, vol. 1)* appeared five years later. From then on, he wrote both in English and Danish. He authored about sixty scholarly publications on various subjects, including several books, which focused mainly on the Neolithic and Bronze Age, but also touched upon questions concerning other periods, namely, the Mesolithic, Iron Age or the Viking period. In each case, the works displayed his thorough analytical skills, extensive knowledge and erudition as well as offered interesting interpretations. The vast field of his interests included such particularly important questions as chemical composition of metals, ritual structures in the Neolithic, especially megalithic architecture, impact of human settlement and economy on the landscape of north-western Jutland (or to put it more generally — the relations between man and environment in the region) or funerary rites. He was also interested in culture taxonomy, the study of pottery

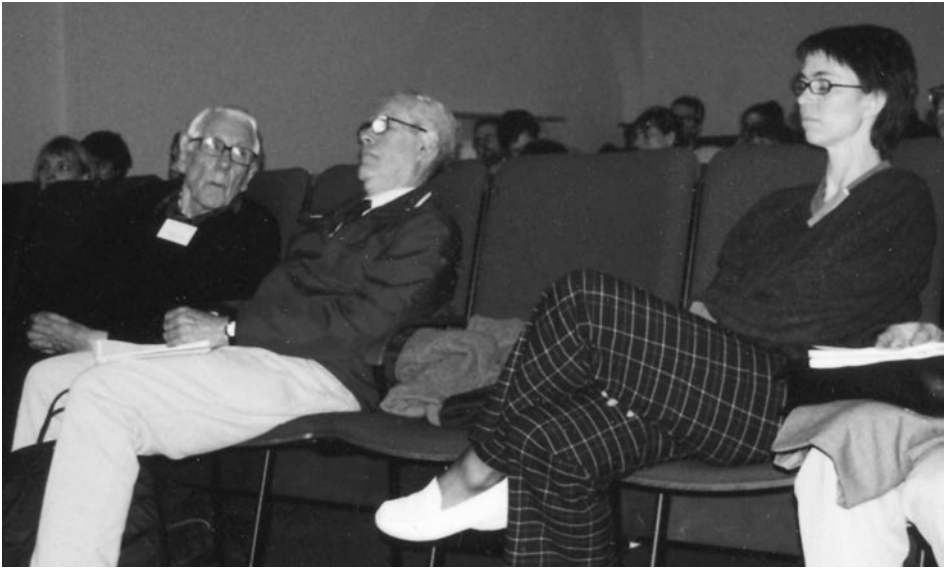

Fig. 1. David Liversage between Humphrey Case and Marie Besse during the symposium *The Northeast Frontier of Bell Beakers* (Poznań, May 26–29 2002)

Ryc. 1. David Liversage między Humphreym Case i Marie Besse na symposium *The Northeast Frontier of Bell Beakers* (Poznań, 26–29.05.2002)

and flint industry as well as interpretation of radiocarbon dates. His works were published in many countries: Ireland, Denmark, Holland, Britain, Sweden, Norway, Germany, Czech Republic, Slovakia, France, India and Sri Lanka.

David Liversage devoted his time equally to fieldwork and finds processing. In the 1980s, he became involved in the study of the chemical composition ('impurities') of metal objects in Denmark and the Carpathian Basin. He had much success in this area, attaining the status of one of foremost specialists in Europe with his publications on the subject, numbering over a dozen. His fascination with the subject lasted for more than a decade and was crowned by the publication of *Interpreting Impurity Patterns in Ancient Bronze: Denmark* in 2000. This book is his outstanding contribution to the study of Bronze Age metallurgy in Denmark. It was this area of his research — next to the architecture of megaxylons — that he personally cherished most. In his works, David Liversage developed his own method of work with metal compositions and suggested his own original nomenclature of individual groups of 'impurities' (e.g. AnNi, ASN, Oe, mOe), which made its way to the specialist literature for good. His major works in the area, deserving a separate mention, include: *Impurity Patterns and Cultural History — An Enquiry into Compositional Patterns in the Bronze Age* (*Archaeology and Natural Science*, vol. 1, 1993) and *Interpreting Composition Patterns in Ancient Bronze: The Carpathian Basin*, published in 1994 in the 65th volume of *Acta Archaeologica* and cited by all experts in the field. Liversage believed

that analyzing the chemical composition of individual groups of ‘impurities’ helped find patterns of spatial and temporal significance. In his opinion they shed light on such questions as the structure of metal economy, long-distance trade, development of technology, ways of its dissemination, as well as made it possible to an extent to identify copper deposits and veins. The late author pointed to the regularities and changes in the chemical composition of metals in individual periods of prehistory: beginning with the Eneolithic and ending with the pre-Roman period not only in Denmark but in Europe in general. He held the view, which he actually analytically justified, that recycling did not at all rule out the search for copper ore deposits with which an object originated. In addition, he believed in a *sui generis* monopolization of bronze production in Central Europe, beginning with the Middle Bronze Age. In one of his last letters, written already by his wife due to his progressing illness, he mentioned that he was working on a paper meant as a polemic on Lutz Klassen’s (*Frühes Kupfer im Norden*) contention that the oldest copper in Denmark came from the Alpine region (Liversage admitted of a possibility that it had been obtained from the Harz Mountains) and on another paper in which he suggested that tin and copper might have sometimes come from the same deposits.

Another field of interest that dr. Liversage pursued was the architecture of megaxylons and the question of megalithic tombs in general. His chief work in this field — a book entitled *Barkær. Long Barrows and Settlements* (Copenhagen 1992) — is a model monograph of a site, investigated already by P.V. Glob in the 1930s and 1940s. In it, the author characterizes and interprets grave and settlement features as well as movable finds (he suggests a system of describing pottery traits of his own) recorded on the famous site of the Funnel Beaker culture (FBC), located in the southern portion of the Djursland Peninsula. He discusses finds from other ages (the Mesolithic, Bronze Age, Roman Period), too, and examines the results against a broad comparative background of FBC groups on the south-western Baltic. The book is supplemented by the analyses of the chemical composition of copper axes — some of the earliest artefacts of this type in northern Europe — and a very illuminating discussion of a series of radiocarbon dates from Barkær and other Funnel Beaker sites located in the same region.

David Liversage greatly contributed to the study of the Single Grave culture (SGC) and Bell Beakers (BB) in Denmark. He developed a periodization of the SGC and presented it in *Mortens Sande 2 — A Single Grave Camp in Northwest Jutland* published in 1987 in the 6th volume of the prestigious *Journal of Danish Archaeology*. The division into four phases — Lastrup, Glatstrup, Vindum i Myrhøj — concerned SGC settlement materials and not only grave ones, as it had been the case until then. It was also Dr Liversage who suggested a three-phase division of BB materials in Denmark. In the paper *Bell Beaker Pottery in Denmark — its Typology and Internal Chronology* published in the proceedings of the symposium *The Northeast Frontier of Bell Beakers* held in Poznań in 2002 (eds. J. Czebreszuk, M. Szmyt) *British Archaeological Report International Series 1155*, Oxford 2003) he distinguished three typo-chronological groups: Maritime Beakers, Myrhøj type

and 'degenerated' beakers. He noticed a connection of Danish BBs with the areas of Germany and Holland, especially Mecklenburg and the drainage of the Upper and Middle Rhine. Until his last days, despite his progressing illness, supported by his wife, he worked on the catalogue of BB finds in Denmark. He did not finish his work ... Both periodizations (SGC and BB), grounded for the most part in the late author's own research, have been approved of in the literature and are cited by authors from outside Denmark as well.

Dr Liversage took part in over a dozen excavation projects in Denmark. In 1980, he published *Material and Interpretation*, a paper discussing older Roman period finds on Zealand. He stressed there how important it was for archaeologists to have a first-hand experience with sources. For twenty-eight years, he conducted surveys and excavations on almost twenty sites on the western coast of Jutland (e.g. Mortens Sande, Stenbjerg, Penbjerg, Bodsbjerg, Lyngby, Øster Aalum, Gjævhul Bakker). With his associates, he recorded well-preserved traces of Neolithic, Bronze Age and later settlement, displaying stratigraphic systems, houses and outbuildings as well as traces of ploughing. The results were published in several papers. Of special interest are those on Mortens Sade 2 (mentioned earlier) and two others concerning the relationships between prehistoric settlement, landscape changes and land use in south Thy, the north-westernmost part of Jutland. These are *Prehistoric Settlement and Landscape Development in the Sandhill Belt of Southern Thy*, written together with David Robinson and published in the *Journal of Danish Archaeology*, vol. 11 and *Bronze Age Settlements, and Land Use in the South Thy Sandhills*, written on his own and published in volume 13 of the same journal. Particularly instructive, his methodological guidelines concern the investigation of multi-layer and multicultural settlements, characterized by numerous settlement layers separated by sand deposits, along the cliff coast of north-western Jutland.

In many of his works, Dr Liversage used the method of representative sample, permitting him to make generalizations and draw conclusions, going far beyond local findings. Specific well-documented cases, he examined from a broader temporal and spatial perspective. His publications show consistency in pursuing set aims, clarity and conciseness seen in the avoidance of long complex sentences. David Liversage combined a humanistic approach with a scientific one. Being an expert in the field (chemical analyses, interpretation of radiocarbon dates, relationship between man and the environment), he understood the necessity that archaeologists and specialists in 'archaeological sciences' work together.

Dr David Liversage visited Poland several times, stopping in Poznań on each occasion. His first visit came in the communist times when few scholars from beyond the Iron Curtain had an opportunity to visit our country. On one of his next visits, in 1996, he talked with zest of his meetings with Polish archaeologists (Dr Lidia Gabałówna was his guide then) and absurdities of life under communism in the early 1960s. He saw Poznań and its surroundings as well as Gniezno and Ostrów Lednicki. His third and last visit to our city was occasioned by the international Bell Beaker symposium in 2002 mentioned earlier.

Despite the onset of Parkinson's disease, he delivered a paper on Danish beakers and actively participated in discussions.

At Toni and David Liversage's home, guests from the East and West were always welcome. At an old house, in a suburb of the Danish capital, there was always a spare room. They both had extensive knowledge of Polish culture. In the times when the Solidarity movement was born in the early 1980s, Toni was active in organizing help for our country. David, in turn, helped visitors from Poland (and not only) to get around the exhibitions and storage facilities of the National Museum in Copenhagen and carried on his back materials collected during investigations in Jutland. He also worked with archaeologists from Poland: together with K. Dobrzyńska, he published two papers: *The Weapon Cemetery at Harnbjerg on Langeland* in *Studien zer Sachsenforschung*, vol. 4, 1984, and *The Weapon Cemetery at Bukkensbjerg – a Clue to Social Order in First Century Langeland* in vol. 7 of the same journal).

David would wake up his guests by playing the piano; he would play until they got up. He was a musician (he performed in an orchestra), a passionate chess player and traveller (he left an unpublished diary of his numerous travels), an author of amusing sketches (also unpublished), a graceful debater, an intellectual in the best sense of this word, and a true Renaissance man.

At the funeral in the small town of Birkenrød, attended by David's family, many friends and staff members of the National Museum in Copenhagen with the Overinspektør, Poul Otto Nielsen, a telling fragment about talents was read out from the Gospel according to St. Luke. David did not bury his talent in the ground. He multiplied it many times over. He made the best use of his time on earth. He is present in his publications and the memories of his family and friends. David, you can say: *non omnis moriar*.

Przemysław Makarowicz

DAVID LIVERSAGE — BADACZ JUTLANDZKICH OSAD I TAJEMNIC PREHISTORYCZNYCH METALI

Trzynastego maja 2009 roku, po długich zmaganiach z ciężką chorobą, zmarł doktor David Liversage, archeolog, długoletni pracownik Muzeum Narodowego w Kopenhadze.

Urodził się w Leeds 03.09.1930 roku jako syn mieszanego, irlandzko-amarykańskiego małżeństwa. Ukończył Belfast Academy w Belfaście i Trinity College w Dublinie, gdzie w 1952 roku uzyskał magisterium z historii, a sześć lat później doktorat na podstawie roz-

prawy o mezolocie w Irlandii. W latach 1959–60 otrzymał stypendium British Council na Uniwersytecie w Kopenhadze, gdzie zajmował się zagadnieniem okresu przejściowego od mezolitu do neolitu. Tu ożenił się i w roku 1963 został kustoszem w Muzeum Narodowym w Kopenhadze, gdzie pracował do emerytury.

Swój pierwszy artykuł *An Island Site at Lough Gur* opublikował w Irlandii w 1958 w *Journal of Royal Society of Antiquaries of Ireland*. Problematyka pradziejów kraju, w którym dorastał, powracała w kilku jego późniejszych artykułach. Pierwsza profesjonalna publikacja w języku duńskim *Gordon Childe og hans syn prähistorien (Resonans, tom 1)* powstała pięć lat później. Odtąd pisał zarówno po angielsku, jak i duńsku. Był autorem blisko 60 prac naukowych o różnorodnej tematyce, w tym kilku książek. Koncentrował się głównie na neolicie i epoce brązu, poruszał jednak także zagadnienia dotyczące innych okresów: mezolitu, epoki żelaza czy okresu wikingów. W każdym przypadku były to opracowania oparte na rzetelnym warsztacie analitycznym, poparte dużą wiedzą i erudycją, interesujące w warstwie interpretacyjnej. Z rozległej problematyki, którą się zajmował, szczególnie ważne były zagadnienia: składu chemicznego metali, struktur rytualnych w neolicie, a zwłaszcza architektury megalitycznej, wpływu działalności osadniczej i gospodarczej człowieka na krajobraz północno-zachodniej Jutlandii (czy też bardziej generalnie relacjami człowiek — środowisko przyrodnicze w tym regionie), obrzędowością pogrzebową. Interesowała go także taksonomia kulturowa, badania nad ceramiką, krzemieniarstwem, interpretacja datowań radiowęglowych. Jego publikacje ukazały się w wielu krajach: Irlandii, Danii, Holandii, Anglii, Szwecji, Norwegii, Niemczech, Czechach, Słowacji, Francji, Indiach i na Cejlonie.

David Liversage'a zajmowały zarówno badania terenowe, jak i gabinetowe. W końcu lat 80. ubiegłego stulecia zainteresował się badaniami składu chemicznego („zanieczyszczeń”) przedmiotów z metalu w Danii i na terenie Kotliny Karpackiej. Miał w tej dziedzinie znaczne osiągnięcia — był jednym z największych specjalistów w skali europejskiej, autorem kilkunastu publikacji o tej tematyce. Fascynacja ta trwała kilkanaście lat a zwieńczyło ją wydanie w roku 2000 *Interpreting Impurity Patterns in Ancient Bronze: Denmark*, książki będącej jego wybitnym wkładem do studiów nad metalurgią epoki brązu w Danii. Tę dziedzinę swojej działalności naukowej — obok problematyki architektury megaktylonów — osobiście cenił zresztą najbardziej. We wspomnianych pracach David Liversage przedstawił własną metodę pracy z kompozycjami metalu, zaproponował też autorską, oryginalną nomenklaturę poszczególnych grup „zanieczyszczeń” (np. AnNi, ASN, Oe, mOe), która weszła na trwałe do literatury specjalistycznej. Pośród głównych prac z omawianego zakresu warto wymienić: *Impurity Patterns and Cultural History — An Enquiry into Compositional Patterns in the Bronze Age (Archaeology and Natural Science, tom 1, 1993)* oraz *Interpreting Composition Patterns in Ancient Bronze: The Carpathian Basin*, opublikowanej w 1994 w 65 tomie *Acta Archaeologica*, cytowaną przez wszystkich znawców przedmiotu. Liversage uważał, że analizowanie składu chemicznego poszczególnych grup „zanieczyszczeń” pomaga w znalezieniu wzorców, mających znaczenie przestrzenne

i czasowe. Jego zdaniem pozwalają one na naświetlenie takich problemów, jak: struktura gospodarki metalami, dalekosiężny handel, rozwój technologii, sposoby jej rozprzestrzenienia, w jakimś stopniu umożliwiającą też identyfikację pochodzenia złóż i żył miedzi. Wspomniany autor wskazywał na regularności i zmiany w składzie chemicznym metali w poszczególnych okresach pradziejów: począwszy od eneolitu, a skończywszy na okresie przedrzymskim, nie tylko w Danii, ale także generalnie w Europie. Był rzecznikiem poglądu, który zresztą uzasadnił analitycznie, że recycling wcale nie uniemożliwia poszukiwań złóż rud miedzi, z której pochodzi jakiś przedmiot, a także tezy o swego rodzaju monopolizacji wytwórczości brązowej w Europie Środkowej począwszy od środkowej epoki brązu. W jednym z ostatnich listów, z uwagi na postępującą chorobę pisanych już przez jego żonę, wspomniął o pracy nad artykułem, mającym być polemiką na tezę Lutz Klassena (*Frühes Kupfer im Norden*) o pochodzenia najstarszej miedzi w Danii z terenów alpejskich (Liversage dopuszczał możliwość, iż pozyskiwano ją ze złóż herceńskich), a także o innym, w którym sugerował, że czasami cyna i miedź może pochodzić z tych samych złóż.

Kolejnym polem zainteresowań dr. Liversage'a była architektura megaksylonów i generalnie zagadnienie grobowców megalitycznych. Jego główna publikacja z tego zakresu — książka zatytułowana: *Barkær. Long Barrows and Settlements* (Kopenhaga 1992) jest wzorcową monografią stanowiska badanego jeszcze przez P.V. Globa w latach 30. i 40. XX wieku. Autor charakteryzuje i interpretuje w niej obiekty grobowe i osadowe oraz źródła ruchome (proponuje własny system opisu cech ceramiki naczyniowej) udokumentowane na słynnym stanowisku kultury pucharów lejkowatych (KPL), usytuowanym w południowej części półwyspu Djursland. Omawia także znaleziska z innych epok (mezolit, epoka brązu, okres rzymski). Wyniki badań rozpatruje na szerokim tle porównawczym, w ramach grup KPL na południowo-zachodnim wybrzeżu Bałtyku. Książkę uzupełniają analizy składu chemicznego siekier miedzianych — jednych z najwcześniejszych zabytków tego typu w północnej części Europy oraz niezwykle interesujące poznawczo rozważania nad serią dat radiowęglowych z Barkær i innych stanowisk pucharów lejkowatych ze wspomnianego regionu.

David Liversage wniósł znaczący wkład w rozwój badań nad kulturą grobów jednostkowych (KGJ) i Pucharami Dzwonowatymi (PDZ) w Danii. Jest autorem systematyki pierwszej z wymienionych jednostek kulturowych, która zaproponował w pracy *Mortens Sande 2 — A Single Grave Camp in Northwest Jutland*, wydanej w 1987 roku w 6 tomie prestiżowego periodyku *Journal of Danish Archaeology*. Ów podział na cztery fazy: Lastруп, Glatstrup, Vindum i Myrhøj, dotyczył materiałów osadowych KGJ (a nie jak dotąd wyłącznie grobowych). Był też doktor Liversage autorem trójfazowego podziału materiałów PDZ w Danii. W artykule *Bell Beaker Pottery in Denmark — its Typology and Internal Chronology* opublikowanym w materiałach z sympozjum *The Northeast Frontier of Bell Beakers*, które odbyło się w Poznaniu w 2002 roku (red. J. Czebreszuk, M. Szymt, *British Archaeological Report*, International Series 1155, Oxford 2003), wyróżnił trzy grupy typologiczne: puchary morskie (Maritime Beakers), typ Myrhøj i puchary „zdegenero-

wane”. Dostrzegał związek duńskich PDZ z terenami Niemiec i Holandii, zwłaszcza Meklemburgią i dorzeczem górnego i środkowego Renu. Do ostatnich dni, mimo rozwijającej się choroby, wspierany przez żonę, pracował nad katalogiem znalezisk tej jednostki kulturowej na terenie Danii. Nie udało się skończyć... Obie wzmiankowane systematyki (KGJ i PDZ), oparte w dużej mierze na badaniach własnych wspomnianego autora, zostały zaaprobowane w literaturze przedmiotu i są cytowane także przez autorów spoza Danii.

Dr Liversage uczestniczył w kilkunastu akcjach wykopaliskowych na terenie Danii. W 1980 opublikował artykuł *Material and Interpretation*, zawierający znaleziska ze starszego okresu rzymskiego na Zelandii. W pracy tej podkreślał jak ważny jest dla archeologów kontakt ze źródłami. Przez 28 lat prowadził badania powierzchniowe i wykopaliskowe kilkunastu stanowisk na wybrzeżu zachodniej Jutlandii (m.in. Mortens Sande, Stenbjerg, Penbjerg, Bodsbjerg, Lyngby, Øster Aalum, Gjævhul Bakker). Wraz z współpracownikami udokumentował dobrze zachowane (z układami stratygraficznymi, obiektami mieszkalnymi i gospodarczymi, śladami orki) osadnictwo z neolitu, epoki brązu i okresów późniejszych. Wyniki tych badań opublikował w kilku artykułach. Szczególnie interesujące są opracowania o Mortens Sande 2 (wspomniany wcześniej) oraz dwa inne, dotyczące relacji między osadnictwem pradziejowym, zmianami krajobrazowymi i sposobami użytkowania ziemi w południowej Thy, najbardziej na północny zachód wysuniętej części Jutlandii (*Pre-historic Settlement and Landscape Development in the Sandhill Belt of Southern Thy*, wspólnie z Davidem Robinsonem w 11 tomie *Journal of Danish Archaeology* oraz samodzielnie *Bronze Age Settlements and Land Use in the South Thy Sandhills*, w 13 tomie tego czasopisma). Bardzo instruktywne są jego wskazówki metodyczne dotyczące badań osad wielowarstwowych i wielokulturowych (cechujących się wieloma poziomami osadniczymi oddzielonymi pokładami piasku) na klifowym wybrzeżu północno-zachodniej Jutlandii.

W wielu swoich pracach Davida Liversage stosował metodę reprezentatywnej próby, pozwalającej na uogólnienia i wyciąganie wniosków wykraczających daleko poza lokalne ustalenia. Konkretnie, dobrze udokumentowane przypadki, rozpatrywał w szerszej perspektywie czasowej i przestrzennej. Jego publikacje cechuje konsekwencja w realizacji zakładanego celu, przejrzystość i zwięzłość języka, unikanie długich, wielokrotnie złożonych zdań. Liversage łączył podejście humanistyczne i scjentystyczne. Rozumiał konieczność współpracy archeologów i specjalistów z „archaeological sciences”, sam był zresztą ekspertem na tym polu (analizy chemiczne, interpretacja datowań radiowęglowych, zagadnienie relacji człowiek – środowisko).

Dr. David Liversage kilkakrotnie odwiedził Polskę i za każdym razem Poznań. Pierwszy raz w czasach PRL-u, kiedy nielicznym naukowcom zza żelaznej kurtyny dane było odwiedzić nasz kraj. W czasie kolejnego pobytu w roku 1996 barwnie opowiadał o spotkaniach z polskimi archeologami (jego cicerone była wówczas dr Lidia Gabałówna) i absurdami peerelowskiej rzeczywistości wczesnych lat 60. XX wieku. Zwiedził wówczas Poznań i okolice, a także Gniezno i Ostrów Lednicki. Trzeci i ostatni raz był w naszym mieście podczas wzmianowanego już, międzynarodowego sympozjum o Pucharach Dzwonowatych w roku

2002. Mimo początków choroby Parkinsona wystąpił z referatem o pucharach duńskich, brał też aktywny udział w dyskusjach.

Dom Toni i Davida Liversage zawsze otwarty był dla gości ze Wschodu i Zachodu. W ich domku na przedmieściu Kopenhagi zawsze można było liczyć na gościnę. Oboje mieli rozległą wiedzę o polskiej kulturze. W czasach pierwszej Solidarności Toni aktywnie uczestniczyła w organizowaniu pomocy dla naszego kraju. David pomagał przybyszom z Polski (i nie tylko) w poruszaniu się po wystawach i magazynach Muzeum Narodowego w Kopenhadze, na swoich plecach nosił materiały z badań na Jutlandii. Współpracował też z archeologami z Polski, wspólnie z K. Dobrzańską wydał dwa artykuły (*The Weapon Cemetery at Harnbjerg on Langeland w Studien zur Sachsenforschung*, tom 4, 1984 i *The Weapon Cemetery at Bukkensbjerg – a Clue to Social Order in First Century Langeland* w 7 tomie tego czasopisma).

David zwykł budzić swych gości grą na pianinie, a grał tak długo, aż wstali. Był muzykiem (grał w orkiestrze), namiętym szachistą i podróżnikiem (pozostawił niepublikowany pamiętnik z licznych podróży), autorem zabawnych skeczy (również niepublikowanych), wdzięcznym dyskutantem, intelektualistą w najlepszym tego słowa znaczeniu, prawdziwym człowiekiem Renesansu.

Podczas pogrzebu w małym Birkerød, w którym uczestniczyło wielu przyjaciół Davida i pracowników Muzeum Narodowego w Kopenhadze wraz z nadinspektorem Poulem Otto Nielsenem, odczytano znamienny fragment o talentach z Ewangelii wg Św. Łukasza. David nie zakopał swojego talentu w ziemi. Pomnożył go wielokrotnie. Wykorzystał swój ziemski czas. Jest obecny w swojej twórczości, wspomnieniach najbliższej rodziny i przyjaciół. Dawidzie, możesz powiedzieć: *non omnis moriar*.

dr hab. Przemysław Makarowicz
Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Święty Marcin 78, 61-809 Poznań
przemom@amu.edu.pl

